

УДК 94(477.82)

DOI <https://doi.org/10.35433/history.112050>

Власюк Ігор,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри всесвітньої історії
Житомирського державного
університету імені Івана Франка
vlasyuk@zu.edu.ua

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4679-4101>

ResearcherID: E-5163-2016

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57847647200&origin=recordPage>

ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ДИТЯЧИХ БУДИНКІВ НА ВОЛИНІ У 1920-Х РР.

Анотація

Метою статті є аналіз стану і проблем функціонування дитячих будинків на Волині в 1920-х рр., розгляд причин їх збільшення та соціальне походження вихованців. На основі актів обстеження дитячих будинків, інших документів виявлено недоліки, що перешкоджали нормальному перебуванню дітей у цих закладах. В умовах більшовицького режиму важливе значення надавалося політико-ідеологічній роботі з вихованцями дитячих будинків та педагогічним персоналом.

Методологія дослідження включає принципи науковості, історизму, авторської об'єктивності, а також загальнонаукові (аналіз, синтез, узагальнення), порівняльні (характеристика стану різних дитячих будинків) та спеціально-історичні (історико-системний (для аналізу структури і функцій цих закладів), історико-типологічний (для виявлення загальних рис функціонування дитячих будинків) методи.

Наукова новизна полягає у комплексному дослідженні та спробі об'єктивного аналізу причин збільшення кількості та проблем функціонування дитячих будинків у цьому регіоні у названий період; залученні до наукового обігу нових архівних документів.

Висновки. Результати Першої світової війни, тривалі військові та політичні протистояння у боротьбі за владу між представниками українських політичних сил, російськими білогвардійцями та більшовиками спричинили значні руйнування та жертви серед цивільного населення. В таких умовах збільшується кількість дітей-сиріт, які опинились на

вулиці, перетворювались на проблему, що потребувала свого вирішення. Дитяча безпритульність мала низку негативних наслідків, серед яких і підвищення криміногенної ситуації. Створення та діяльність дитячих будинків мало стати одним із шляхів розв'язання проблеми. Одночасно, радянськими функціонерами проголошувались нові підходи до виховання, в яких не залишалось місця для родини. Її мали замінити нові «виховні» заклади, в яких готували б «справжніх будівників комунізму». Аналіз стану цих установ лише в одному регіоні, на Волині, підтверджує думку, що радянська влада в 20-х рр. XX ст. не спроможна була вирішувати питання утримання та забезпечення якісними умовами проживання значної кількості дітей, серед яких були не лише сироти. Одна із головних причин такої ситуації – відсутність фінансових та кадрових можливостей. Непівзруйновані будівлі без опалення, санітарних приміщень, невідповідною до числа дітей кількості ліжок, відсутність одягу та взуття – типові умови перебування дітей під опікою радянської влади в окреслений період. Наслідками жевріння в подібних умовах були: венеричні захворювання, педикульоз, короста, сухоти – це неповний перелік «дитячих» хвороб вихованців. Але для влади більш важливим завданням було не розв'язання цих проблем, а обов'язковість проведення політико-виховної роботи серед вихованців та персоналу дитячих будинків.

Ключові слова: дитячий будинок; Волинь; радянська влада; акт обстеження; вихованці; педагогічний персонал.

Вступ. Проблема функціонування дитячих будинків на Волині у період НЕПу залишається актуальною і сьогодні, коли, на жаль, зберігаються такі явища, як дитяча бездоглядність та інші соціальні аномалії. Необхідно констатувати, що проблеми захисту дітей дошкільного та шкільного віку потребують осмислення і вивчення відповідного історичного досвіду, враховуючи наслідки російської агресії проти України з 2014 р. та повномасштабної війни РФ проти нашої держави з 2022 р., а також попередніх років, зокрема проблем дітей, які постраждали від жорстокого поводження, у тому числі булінгу, злочинів сексуального характеру, домашнього насильства (Забезпечення прав та найкращих інтересів дітей у системі правосуддя, 2021, с. 75). Проблеми функціонування дитячих будинків у 1920-х рр., зокрема на Волині, вказують на неможливість повернення до радянських практик їхнього вирішення.

Робота дитячих будинків в УСРР у 1920-х рр. знайшла своє висвітлення у працях сучасних українських дослідників: наприклад, А. Зінченко здійснила аналіз дитячої безпритульності в радянській

Україні у 1920-х–1930-х рр. (Зінченко, 2002); Т. Букреєв досліджував дитячий будинок в УСРР як «історичну необхідність» в період формування радянської тоталітарної системи (Букреєв, 2017); Н. Тріпутіна дослідила розвиток концепції радянського соціального виховання, в основі якого перебувало заперечення важливості родини, яка, за уявленням радянських ідеологів, могла прищепити лише «дрібновласницькі тенденції, буржуазний індивідуалізм, релігійні забобони та деспотизм батьків» (Тріпутіна, 2011, с. 55). Авторка також проаналізувала зміст спеціальних видань, присвячених радянській освіті в цілому, та зокрема, формуванню дитячих інтернатів, та виконання ними важливих ідеологічних функцій в Україні у цей період (Тріпутіна, 2011); Л. Дояр вивчала місце та роль дитячих будинків у становленні системи морально-політичного виховання в УСРР (Дояр, 2006); Л. Гребінь досліджувала організаційно-педагогічні засади діяльності дитячого будинку в системі освіти України у 1920-х – першій половині 1930-х рр. (Гребінь, 2014); В. Виноградова-Бондаренко вивчала процес виховання безпритульних дітей в Україні в 20-х роках ХХ століття та їх ставлення до дитячих будинків (Виноградова-Бондаренко, 2001); Л. Коробова розглянула організацію навчального процесу в дитячому будинку у 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст. (Коробова, 2012). Історію становлення дитячого будинку в УСРР цього періоду розкрито у колективній монографії «Суспільство і влада в радянській Україні років непу (1921-1928)» (2015). Названа проблема знайшла своє часткове відображення і в інших наукових працях. Щодо літератури, яка присвячена регіональним аспектам, зокрема Волині, можемо згадати лише поодинокі статті. Зокрема у статті М. Бондарчука (Бондарчук, 2020) розглядаються питання відкриття на початку 1920-х рр. у цьому регіоні дитячих будинків.

Попри в цілому доволі значну кількість досліджень, присвячених формуванню мережі дитячих будинків та інтернатів як важливої частини радянської освітньої, соціальної та виховної системи, питання функціонування дитячих будинків на Волині в 1920-х рр. залишається недостатньо вивченими, потребують аналізу з урахуванням новітніх досліджень та залученням архівних джерел.

Виклад основного матеріалу. Більшовики, які прийшли до влади, із властивим їм запалом взялися реформувати всі сфери життя. Вихованню, як ключовому інструменту формування «нової

людини», приділялась особлива увага. Родина визнавалась «буржуазним пережитком», який слід знищити, а виконання функцій виховання планувалось закріпити за дитячими будинками. У статті Н. Тріпутіної наводиться цитата із «Декларації Наркомосвіти УСРР про соціальне виховання дітей», яка відображала головні завдання цих структур: «Покрити всю завойовану робітничо-селянською кров'ю землю дитячими будинками – ... наше завдання (...), це той маяк, який світить провідною зіркою для всієї пролетарської виховної системи» (Тріпутіна, 2011, с. 55).

Авторка зазначає, що в період НЕПу дитячий будинок пройшов еволюцію. Від уявлення про установу для соціального виховання людини нового покоління, до структури, що виконує функції захисту безпритульних дітей, дітей-сиріт. Загалом, на її думку, цю функцію дитячий будинок виконує й до нині (Тріпутіна, 2011, с. 61-62).

За даними, які наводить у своїй праці А. Зінченко, з 1920 р. до початку 1922 р. в Україні збільшилася кількість дитячих будинків з 300 до 1750, а число вихованців, які перебували в них, відповідно з 20 тис. до 104,7 тис. дітей різного віку (Зінченко, 2002, с. 9). Слід зазначити, що в різних радянських виданнях, статистичних звітах наводились відмінні цифри, однак всі вони не могли применшити розмірів катастрофи. Така кількість безпритульних дітей пояснювалась не лише новими підходами до виховання, а й наслідками воєн, революцій, погромів.

Якщо в роки так званого «воєнного комунізму» планувалось охопити ледь не всіх дітей новою системою виховання (так званий «соцвих»), економічні проблеми та голод, який припав на початок 20-х рр., дуже швидко пригальмували ентузіазм новаторів. В умовах НЕПу ситуація поступово змінюється і дитячі будинки на Волині та в УСРР здебільшого зосереджуються на виконанні функції утримання та захисту неповнолітніх, які опинилися у складних життєвих обставинах. Питаннями захисту дітей в УСРР у роки НЕПу займалися Рада захисту дітей та Центральна комісія допомоги дітям (ЦКДД).

Безпритульність дітей була складним соціальним та психологічним явищем, вирішити яке було так само складно. Відповідні заходи держави з подолання безпритульності

передбачали їх розміщення перш за все, у дитячих будинках, іноді – утримання в сім'ях селян (патронат). Формально, дитина в умовах дитячого будинку перебувала під соціальним захистом держави. Однак, крім матеріальної частини життя вихованців дитячих будинків, важливе значення надавалося політико-ідеологічній компоненті, що було особливо актуальним для зміцнення радянської влади.

Радянську владу цікавили форми, що найбільше відповідали меті соціального виховання в умовах комуністичного режиму. На думку більшовиків, це була «єдино можлива і раціональна форма суспільного рятування дітей» (Суспільство і влада в радянській Україні років непу (1921-1928), 2015, с. 505). Дитячі будинки повинні були відіграти важливу роль у процесі комуністичного виховання, у політико-ідеологічній роботі серед дітей та педагогічного персоналу. Однак з часом, як показують новітні дослідження, та зокрема, архівні документи, радянська держава виявила свою економічну неспроможність реалізовувати подібні проєкти. До кінця існування СРСР (й така ситуація практично не змінилась до сьогодні), перебування у дитячому будинку («дітдомовець») перетворювалось на пожиттєве тавро людини.

Акти обстеження дитячих будинків, доповіді місцевої влади про їх стан є важливим джерелом для вивчення проблем функціонування цих закладів. Вони допомагають проаналізувати не лише недоліки роботи, а й поточні проблеми, які вимагали негайного розв'язання. Постійна відсутність елементарних речей, одягу, достатнього харчування впливало на дитячу психіку. Аналіз цих документів показує невтішну картину функціонування дитячих будинків, жаклих умов перебування в них дітей та розкриває проблеми, які не вирішувалися протягом багатьох років.

Так, у доповіді про стан дитячого будинку № 4 м. Житомира (від 6.02.1928) ми дізнаємося, що його було засновано у 1919 р. для 40 дітей, які страждали на нашкірні хвороби. На 1928 р. тут утримувалося 100 дітей. Приміщення були вже старими та малопридатними. При дитячому будинку існували три ізолятори. Статистичні дані фіксують вік дітей (від 3 до 19 років), їх родинний стан (63 дітей були сиротами); соціальний склад (39 дітей були із селян, 21 – з робітників, 9 – зі службовців) (Державний архів Житомирської області, ф. Р-280, оп. 1, спр. 98, арк. 26-27).

Якість харчування залишати бажати кращого, незважаючи на те, що діти харчувалися чотири рази на день. Держава виділяла мізерні кошти і на одяг (на одну дитину – 20 крб. на рік). Діти середнього та старшого віку не були забезпечені ліжками. Через відсутність фінансування, приміщення, в яких розміщувались дитячі будинки, не ремонтувались десятиліттями.

На роботі дитячих будинків негативно позначалася і недостатня кількість обслуговуючого персоналу. На одну няню, наприклад, покладалися обов'язки догляду за 26 дітьми (Державний архів Житомирської області, ф. Р-280, оп. 1, спр. 98, арк. 26-27).

Ситуація в різних дитячих будинках відрізнялася, від менш до більш важкої, однак проблеми були схожими. Аналіз «Акту обстеження дитячого будинку №7 м. Житомира по вул. Великій Бердичівській, 73» (1923) показує, що санітарно-гігієнічні норми утримання дітей не виконувалися. Умови проживання 97 дітей потребували негайного поліпшення, однак не вирішувалися роками: сирість та холод у спальнях, зовсім мала кубатура кімнат, задимлене опалення, антисанітарія туалетів. Самі діти теж перебували у занедбаному стані, про що свідчить поширення корости і вошивості серед вихованців; відсутність достатньої кількості натільної білизни, взуття тощо (Державний архів Житомирської області, ф. Р-31, оп. 1, спр. 85, арк. 42).

В інших округах Волині стан дитячих будинків був схожим. Наприклад, приміщення Коростенського дитячого будинку №2 перебувало у жахливому стані. 75% дітей закладу були босими, носили брудні сорочки. За результатами перевірок, незадовільну оцінку отримали дитячі будинки колишнього Овруцького повіту. Це стосувалося переважно проблем професійної якості педагогічного персоналу, який потребував заміни на працівників, здатних до ефективної роботи (Державний архів Житомирської області, ф. Р-31, оп. 1, спр. 66, арк. 136).

На кінець 1920-х рр. матеріальний стан дитячих будинків залишав бажати кращого. Про це, зокрема, свідчать висновки та пропозиції з протоколу засідання культурно-соціальної секції Житомирської міської ради від 6 січня 1930 р. після обстеження частини дитячих будинків. Недостатні асигнування на харчування дітей (8 крб. на місяць) та на одяг (25 крб. на рік), відсутність коштів для дітей, які за віком відбували на підприємства або до

професійних шкіл – ці та інші проблеми залишилися у дитячих будинках через десятиліття від початку їхньої роботи.

Проблема, як одягти дітей, не вирішувалася, на жаль, протягом багатьох років. З пальто на 40 дітей дошкільного віку в одній з комун – невтішний факт названої проблеми (Державний архів Житомирської області, ф.-Р. 280, оп. 1, спр. 507, арк. 12).

Гострою, незважаючи на десятирічний відрізок часу, продовжувала бути проблема харчування. Стан харчування дітей був незадовільним, особливо на периферії. Планове постачання харчових продуктів для дитячих будинків налагодили лише у м. Житомирі. В окремих будинках за рахунок дітей харчувався обслуговуючий персонал зі своїми родинами, не дивлячись на заборони інспекції народної освіти. Не варто забувати і про те, що попри жахливе забезпечення, обслуговуючий персонал примудрявся красти. У цьому контексті спадає на думку сцена із книги І. Ільфа та Є. Петрова та фільму М. Захарова «Дванадцять стільців» про «блакитного крадія» Альхена із богадільні, який крав все, що потрапляло під руки, а в самому закладі, поруч із людьми похилого віку, жили та харчувались всі його родичі.

Влада намагалася посилити контроль за функціонуванням дитячих будинків – перевірки здійснювались не менше, ніж один раз на квартал, але вони не покращували ситуацію. Хоча в цілому, рекомендації, що надавались ревізорами, містили слушні думки щодо визнання недоцільним скорочення штатів педагогічних працівників, необхідності введення додаткових ставок лікаря та ін.

Проблеми існували і в господарській діяльності дитячих будинків: відсутність обігових коштів, належного устаткування, планового постачання сировини для майстерень тощо. Усі дитячі комуни вимагали капітального ремонту приміщень. Місцева влада виділяла мізерні кошти, в рази менші за реальні потреби у ремонті.

Проте матеріальні, технічні проблеми відходили на другий план для більшовицької влади. Політико-виховна робота – ось ключовий напрямок діяльності, яким слід було охопити як педагогічний персонал, так і вихованців дитячих будинків. Процес виховання лояльних та відданих владі громадян і перебував під постійним контролем відповідних органів. Перевірячи наголошували на необхідності максимального задіяння дітей у політичних кампаніях, яку в окремих документах називали недостатньою. Влада мала

наміри зробити усіх вихованців дитбудинків піонерами. Вихованці повинні були бути щодня в курсі поточної політики, знати завдання партії та радянської влади, брати практичну участь у конкретній роботі зі здійсненню «соціалістичного будівництва». Пропонувалося широко розгорнути антирелігійну роботу (гуртки «Безвірник», походи, розмови та ін.); підтримувати тісний зв'язок з партійними та комсомольськими організаціями. Визначалося місце цієї роботи для персоналу дитячих будинків: «Політико-виховна робота – це робота всіх без винятку робітників дитячого будинку, і кожний робітник, крім систематичної роботи у цьому напрямку, повинен використовувати кожну нагоду і кожний випадок для цієї роботи» (Державний архів Житомирської області, ф.-Р. 280, оп. 1, спр. 507, арк. 15).

При дитячих комунах створювали піонерські загони, які мали своїх ватажків. Однак, на початковому етапі створення установ, педагогічний персонал часто формально ставився до проведення політико-виховної роботи серед дітей (Державний архів Житомирської області, ф.-Р. 280, оп. 1, спр. 507, арк. 12). З часом персонал дитячих будинків залучався до політико-виховної роботи через діяльність піонерських та комсомольських організацій. Педагоги зобов'язувались зберігати свій виховний вплив на дітей (Державний архів Житомирської області, ф.-Р. 28, оп. 1, спр. 1097, арк. 235зв.).

Можна погодитись з думкою Т. Букреєва, що вихованці дитячих будинків «були беззахисними перед ідеологічним тиском тоталітарного режиму та виховними експериментами радянської педагогіки» (Букреєв, 2017, с. 90). Звісно, що підлітки, які перебували в жадливих умовах дитячих будинків, не могли не мати психологічних проблем. Однак, в уявленні більшовиків психологія була «буржуазною» дисципліною, з якою варто боротися. У звітах чиновників зустрічаємо пасажі про так звану «трудова» психологію: «Наші переростки в дитячих будинках здебільшого не хочуть йти на роботу, бояться, а влаштувавшись, працюють кепсько, недбало, викликають багато непорозумінь на виробництві» (Державний архів Житомирської області, ф.-Р. 280, оп. 1, спр. 507, арк. 15). Чим пояснювали таку ситуацію ревізори? Збереженням у колишніх вихованців дитбудинків «психології утриманців», відсутністю прищеплених «твердих» трудових навичок, та трудової психології,

«внаслідок цього іноді калічиться ціле життя такого вихованця» (Державний архів Житомирської області, ф.-Р. 280, оп. 1, спр. 507, арк. 15). Розв'язання проблеми чиновник вбачав у необхідності «створити таку обстановку, щоб діти завжди відчували, що від їх участі в роботі залежить їх забезпечення». (Державний архів Житомирської області, ф.-Р. 280, оп. 1, спр. 507, арк. 15).

Попри проголошення гасел щодо важливості гармонійного розвитку радянської дитини/людини, складовою якого є заняття фізкультурою та спортом, в дитячих будинках «занедбано зовсім фізкультуру ... Треба, щоб ця справа набула широкого розмаху, щоб увійшла в побут вихованців». Не надавалося належної уваги і статевого вихованню дітей (Державний архів Житомирської області, ф.-Р. 280, оп. 1, спр. 507, арк. 15).

Не менш важливе значення мало дозвілля вихованців. Однак, часто воно було одноманітним, не враховувало усіх потреб дітей. Наприклад, клубна робота зводилася до роботи гуртків, підготовки до вечорів; грали в шахи та шашки. Але діти не відвідували кіно, театри (Державний архів Житомирської області, ф.-Р. 280, оп. 1, спр. 507, арк. 15).

Відсутність належних умов перебування та забезпечення дітей, індивідуального підходу до кожного вихованця та слабка організація дозвілля у дитячих будинках призводили до частих втеч (Виноградова-Бондаренко, 2001, с. 17).

Проблеми функціонування різних дитячих будинків на Волині у 1920-х рр. були подібними. Так, в «Акті обстеження Червонської дитячої комуни» (від 6.03.1925 р.) міститься інформація про її недофінансування. Недостатність коштів неминуче призводило до таких наслідків: перш за все, проблеми із забезпеченням харчуванням та відсутністю необхідних санітарно-гігієнічних умов проживання. Не дотримувались навіть мінімальні норми опалення приміщення; дітям не надавалась належна медична допомога. Рекомендувалось запровадити нічну варту медперсоналу. В документі містились рекомендації щодо необхідності погодження постачання комуни продуктами через кооперацію. У звичному радянському канцелярському стилі пропонувалось вирішення однієї з найбільш поширених проблем вихованців комун та дитбудинків: «категорично **вимагати** (вид. автором) від Житомирського окружного відділу охорони здоров'я **ліквідації корости** (вид.

автором) серед дітей» (Державний архів Житомирської області, ф. Р-28, оп. 1, спр. 138, арк. 17-17зв.).

Звернемо увагу й на інші установи закритого типу, які мали відношення до дітей та системи так званого соцвиховання. Йдеться про функціонування будинків матері і дитини у період НЕПу. Для утримання цих дитячих закладів також хронічно не вистачало коштів. Діти практично голодували, порції їжі, їх якість не задовольняли життєвих потреб. Наслідком відсутності належних санітарних умов, в комплексі із хронічним недоїданням, стало поширення класичної хвороби «злиднів» – туберкульозу. Для з'ясування стану захворюваності дітей на туберкульоз у 1923 р. відбулося масове обстеження дітей із закритих дитячих будинків: це були 37 дитячих закладів Волинської губернії, у яких перебували 1732 дитини, 317 осіб персоналу. Було виявлено 32% хворих на різні види туберкульозу. (Державний архів Житомирської області, ф. Р-327, оп. 2, спр. 36, арк. 103-103зв.).

Будь-яку проблему в той час не намагались вирішувати, з ними прийнято було «боротись». Саме «для боротьби з туберкульозом» серед дітей, терміново створюються дитячі санаторії та лісові колонії. У цих закладах перебували 300 дітей, переважно з дитячих будинків та шкіл. Звісно, що питання фінансування та забезпечення таких установ не могло кардинально різнитись від інших.

Але туберкульоз був не єдиною проблемою, з якою зіштовхувались вихованці дитбудинків. Іншою хворобою «злиднів» стала парша (інфекційне грибкове захворювання), яка вражала значну частину дітей. На жаль, у той час поєднання понять «дитина» та «венерична хвороба» не належали до аномалій. Скупчення вихованців різного віку та походження, тривале перебування частини з них у безпритульному стані на вулицях, мали наслідком відповідні сексуальні моделі поведінки. Під час однієї з перевірок, до яких долучались і лікарі, було виявлено 6 дітей, хворих на сифіліс (Державний архів Житомирської області, ф. Р-327, оп. 2, спр. 36, арк. 103-103зв.). Хоча в документах і згадується про їх ізоляцію в особливій відділення, такий підхід навряд чи міг кардинально вирішити існуючі проблеми.

Однією із особливостей Волині, яка є складовою Правобережжя, залишалось збереження тут значної кількості євреїв, більшість яких не планували покидати своїх рідних міст після

ліквідації Тимчасовим урядом межі осілости євреїв. Однак, саме євреї стали жертвами значної кількості погромів, які охопили регіон, як і країну в цілому, в період боротьби за владу між представниками українських, «білих», «зелених» та «червоних» політичних сил. Мешканці єврейських містечок (штетлів) перетворились на ключовий об'єкт нападів з боку погромників. Збільшення саме єврейських дітей-сиріт стає однією із відмінних регіональних рис. Атеїзм, як невід'ємна компонента радянської системи, посприяв швидкій руйнації традиційного укладу єврейського життя. Перш за все, він вплинув на падіння ролі громади (кагалу), який раніше брав на себе відповідальність за знедолених дітей. Усвідомлюючи жахливий стан наявних дитячих будинків, «Об'єднаний розподільчий комітет американських фондів допомоги євреям, які постраждали від війни» (саме так, до 1931 р., звучала повна назва відомої організації Джойнт), а також Американська допомогова адміністрація (АРА), долучились до створення та фінансування тих закладів, в яких перебували діти – жертви погромів.

Спільна комісія у складі представників цих двох організацій відвідала в січні 1922 р. окремі українські міста, у т. ч. Житомир, а в серпні цього ж року Волинське відділення АРА організувало в місті 2 дитячі будинки на 220 дітей. У травні 1923 р. Джойнт надав дитячим будинкам Новоград-Волинського та Андрушівки Волинської губернії іграшки та м'який дитячий інвентар (Доценко, 2015, с. 511, 513).

На жаль, кількість документів, які б дозволили відтворити більш повну картину безпритульності та організації дитячих будинків саме для єврейських дітей є незначною. Однак цей напрямок потребує подальших пошуків та досліджень.

Попри загальне визнання владою надзвичайного відставання методів і змісту роботи дитячих будинків від життя (Державний архів Житомирської області, ф.-Р. 280, оп. 1, спр. 507, арк. 13-14), особливого покращення в цій сфері не відбувалось і до останніх років існування СРСР. Навіть в максимально цензурованому радянському кіно іноді зустрічались сюжети/персонажі, які підтверджують цю думку. Зокрема це персонаж Савелія Крамарова у фільмі «Джентльмени удачі».

Підсумовуючи, зазначимо, що аналіз загального стану дитячих будинків на Волині у 1920-х рр., та умов утримання в них дітей,

підтверджують провальність більшовицької ідеї побудови нової системи виховання, в основі якої перебувало заперечення важливості родини. Попри хронічне недофінансування, відсутність елементарних санітарно-гігієнічних умов для проживання, проблеми із забезпеченням харчуванням, одягом, що призводило до поширення серйозних хвороб, вони змогли виконати іншу функцію – надати хоча б якийсь прихисток безпритульним, та що більш важливо для влади подібного типу – забезпечити необхідне соціальне та комуністичне виховання дітей. Попри те, що персонал формально ставився до цієї роботи, співробітники дитбудинків організовували і проводили її з вихованцями, оскільки ці заходи контролювалися владою. Як результат – вихованці дитячих будинків виходили з їх стін «справжніми патріотами» та полум'яними атеїстами. Існував і інший шлях – кримінальний, проте питання кількості/відсотку серед злочинців колишніх вихованців радянської «драбини можливостей», потребує вивчення. Подальшого дослідження вимагає і діяльність іноземних організацій, які надавали допомогу дитячим будинкам Волині у 20-х рр. XX ст., в яких перебувала значна кількість єврейських дітей, родини яких стали жертвами погромів попередніх років.

Подяка. Висловлюємо вдячність членам редакційної колегії журналу та рецензентам за конструктивні зауваження, побажання та консультації, надані під час підготовки статті до друку.

Фінансування. Автор не отримував фінансової підтримки для проведення дослідження та публікації цієї статті.

Джерела та література

Державний архів Житомирської області, ф. Р-28, оп. 1, спр. 138, 66 арк.

Державний архів Житомирської області, ф. Р-28, оп. 1, спр. 1097, 377 арк.

Державний архів Житомирської області, ф. Р-31, оп. 1, спр. 66, 357 арк.

Державний архів Житомирської області, ф. Р-31, оп. 1, спр. 85, 211 арк.

Державний архів Житомирської області, ф. Р-280, оп. 1, спр. 98, 44 арк.

Державний архів Житомирської області, ф. Р-280, оп. 1, спр. 507, 124 арк.

Державний архів Житомирської області, ф. Р-327, оп. 2, спр. 36, 128 арк.

Бондарчук, М. (2020). Дитяча безпритульність на Житомирщині в 1921-1928 роках та шляхи її подолання. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія, (34), 28-36. <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2020-34-28-36>

Букрєєв, Т. (2017). Дитячий будинок як «історична необхідність» в період формування радянської тоталітарної системи. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія. 1(1). С. 88-94.

Виноградова-Бондаренко, В. (2001). Виховання безпритульних дітей в Україні в 20-х роках ХХ століття: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01. Київ, 21 с.

Гребінь, Л. (2014). Організаційно-педагогічні засади діяльності дитячого будинку в системі освіти України (20-ті – середина 30-х років ХХ ст.): дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Умань, 295 с.

Доценко, В. (2015). Участь американських єврейських добровільних товариств у подоланні наслідків голоду 1921-1923 рр. в Україні. Сполучені Штати Америки у сучасному світі: політика, економіка, право, суспільство. Ч. 2: зб. матеріалів II міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 15.05.2015) / упоряд. Калитчак Р. Г., Зазуляк З. М. Львів. С. 508-515.

Дояр, Л. (2006). Становлення системи морально-політичного виховання в УСРР (1921-1925 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Дніпропетровськ, 20 с.

Забезпечення прав та найкращих інтересів дітей у системі правосуддя. Щорічна державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2020 року (2021). Київ, 180 с.

Зінченко, А. (2002). Дитяча безпритульність в радянській Україні в 20-х – першій половині 30-х років ХХ століття: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Одеса, 17 с.

Коробова, Л. (2012). Організація навчального процесу в дитячому будинку 20-ті – початок 30-х рр. ХХ ст. Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. праць УДПУ імені Павла Тичини / [ред. кол. : Побірченко Н. С. (гол. ред.) та інші]. Умань. 42. 2. С. 224-229.

Суспільство і влада в радянській Україні років непу (1921-1928). Колективна монографія (2015). Том 1. Відп. ред. С. Кульчицький. Київ, 656 с.

Тріпутіна, Н. (2011). Дитячий будинок: від ідеї до її втілення (20-ті роки ХХ століття). Історична пам'ять. 1. С. 53-64.

References

- Derzhavnyy arkhiv Zhytomyrs'koyi oblasti, f. R-28, op. 1, spr. 138, 66 ark.
Derzhavnyy arkhiv Zhytomyrs'koyi oblasti, f. R-28, op. 1, spr. 1097, 377 ark.
Derzhavnyy arkhiv Zhytomyrs'koyi oblasti, f. R-31, op. 1, spr. 66, 357 ark.
Derzhavnyy arkhiv Zhytomyrs'koyi oblasti, f. R-31, op. 1, spr. 85, 211 ark.
Derzhavnyy arkhiv Zhytomyrs'koyi oblasti, f. R-280, op. 1, spr. 98, 44 ark.
Derzhavnyy arkhiv Zhytomyrs'koyi oblasti, f. R-280, op. 1, spr. 507, 124 ark.
Derzhavnyy arkhiv Zhytomyrs'koyi oblasti, f. R-327, op. 2, spr. 36, 128 ark.
- Bondarchuk, M.** (2020). Dytyacha bezprytul'nist' na Zhytomyrshchyni v 1921-1928 rokakh ta shlyakhy yiyi podolannya. Naukovi zapysky Vinnyts'koho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Mykhayla Kotsyubyns'koho. Seriya: Istoriya, (34), 28-36. <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2020-34-28-36> [in Ukrainian].
- Bukryeyev, T.** (2017). Dytyachyy budynok yak «istorychna neobkhidnist'» v period formuvannya radyans'koyi totalitarnoyi systemy. Naukovi zapysky Ternopil's'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatyuka. Seriya : Istoriya. 1(1). S. 88-94. [in Ukrainian].
- Vynohradova-Bondarenko, V.** (2001). Vykhovannya bezprytul'nykh ditey v Ukraini v 20-kh rokakh XX stolittya: avtoref. dys... kand. ped. nauk: 13.00.01. Kyiv, 21 s. [in Ukrainian].
- Hrebin', L.** (2014). Orhanizatsiyno-pedahohichni zasady diyal'nosti dytyachoho budynku v systemi osvity Ukrainy (20-ti – seredyna 30-kh rokiv XX st.): dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.01. Uman', 295 s. [in Ukrainian].
- Dotsenko, V.** (2015). Uchast' amerykans'kykh yevreys'kykh dobrovil'nykh tovarystv u podolanni naslidkiv holodu 1921-1923 rr. v Ukraini. Spolucheni Shtaty Ameryky u suchasnomu sviti: polityka, ekonomika, pravo, suspil'stvo. Ch. 2: zb. materialiv II mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi (m. L'viv, 15.05.2015) / uporyad. Kalytchak R. H., Zazulyak Z. M. L'viv. S. 508-515. [in Ukrainian].
- Doyar, L.** (2006). Stanovlennya systemy moral'no-politychnoho vykhovannya v USRR (1921-1925 rr.): avtoref. dys... kand. ist. nauk: 07.00.01; Dnipropetrovs'kyy natsional'nyy un-t. Dnipropetrovs'k, 20 s. [in Ukrainian].
- Zabezpechennya prav ta naykrashchykh interesiv ditey u systemi pravosudiva. Shchorichna derzhavna dopovid' pro stanovyshche ditey v Ukraini za pidsumkamy 2020 roku (2021). Kyiv, 180 s. [in Ukrainian].
- Zinchenko, A.** (2002). Dytyacha bezprytul'nist' v radyans'kiy Ukraini v 20-kh –pershiy polovyni 30-kh rokiv XX stolittya: avtoref. dys... kand. ist. nauk: 07.00.01. Odesa, 17 s. [in Ukrainian].

Korobova, L. (2012). Orhanizatsiya navchal'noho protsesu v dytyachomu budynku 20-ti – pochatok 30-kh rr. XX st. Psykholoho-pedahohichni problemy sil'skoyi shkoly : zb. nauk. prats' UDPU imeni Pavla Tychyny / [red. kol. : Pobirchenko N. S. (hol. red.) ta inshi]. Uman'. 42. 2. S. 224-229. [in Ukrainian].

Suspil'stvo i vlada v radyans'kiy Ukrayini rokiv nepu (1921-1928). Kolektyvna monohrafiya (2015). Tom 1. Vidp. red. S. Kul'chyts'kyy. Kyiv, 656 s. [in Ukrainian].

Triputina, N. (2011). Dytyachyy budynok: vid ideyi do yiyi vtilennya (20-ti roky XX stolittya). Istorychna pam'yat'. 1. S. 53-64. [in Ukrainian].

Vlasyuk Igor. PROBLEMS OF THE FUNCTIONING OF ORPHANAGES IN VOLYN IN THE 1920S

Abstract

The purpose of the article is to analyze the state and problems of the functioning of orphanages in soviet Volyn in the 1920s. On the basis of acts of inspection of orphanages and other documents, deficiencies were found that prevented the normal stay of children in these institutions. Important importance was attached to political and ideological work with children of orphanages and teaching staff.

The research methodology includes the principles of scientificity, historicism, authorial objectivity, as well as general scientific (analysis, synthesis, generalization), comparative (when characterizing the state of various orphanages) and special-historical (historical-systemic (when analyzing the structure and functions of these institutions), historical-typological (to identify general features of the functioning of orphanages) methods.

The scientific novelty consists in a comprehensive study and an attempt to objectively analyze the problem of the functioning of orphanages in this region in the mentioned period; involvement of new archival documents in scientific circulation.

Conclusions. The results of prolonged military confrontations between representatives of various Ukrainian political forces, the Russian White Guards and the Bolsheviks caused significant destruction and victims among the civilian population. Like any war, that one provoked an increase in the number of orphaned children who, being on the streets, turned into a problem that needed a solution. Child homelessness had a number of negative consequences including an increase in the criminogenic situation. The creation and operation of orphanages should have become one of the problem solutions. However, the analysis of the state of these institutions in only one region, in Volyn, confirms the opinion that the Soviet government in the 20s of the XX century was unable to solve the issue of maintaining and providing high-quality living conditions for a significant number of orphans. Underfunding was among the main reasons of that. Semi-ruined buildings without heating and sanitary facilities, lack of beds,

clothes and shoes for children were typical conditions for the orphaned under the Soviet authorities' care during the researched period. The consequences of staying in such conditions were venereal diseases, pediculosis, scabies, tuberculosis and this is an incomplete list of the diseases those children got. Unfortunately, the more important task for the authorities was not solving these problems but the obligation to carry out political and educational work among the orphanages staff and pupils.

Keywords: orphanage; Volyn; Soviet government; act of examination; pupils; teaching staff.

**Vlasiuk Ihor. PROBLEMY Z DZIAŁANIEM
DOMY DZIECKA NA WOŁYNIU W LATACH 20. XX W.**

Streszczenie

Celem artykułu jest analiza stanu i problemów funkcjonowania domów dziecka na sowieckim Wołyniu w latach 20. XX w. Na podstawie akt wizytacji domów dziecka i innych dokumentów stwierdzono braki uniemożliwiające normalny pobyt dzieci w tych placówkach. Dużą wagę przykładano do pracy politycznej i ideowej z dziećmi domów dziecka i kadrą pedagogiczną.

***Metodologia badawcza** obejmuje zasady naukowości, historyzmu, autorskiego obiektywizmu, a także ogólnonaukowe (analiza, synteza, uogólnienie), porównawcze (przy charakterystyce stanu poszczególnych domów dziecka) i specyficzno-historyczne (przy analizie struktury i funkcje tych instytucji), metody historyczno-typologiczne (w celu określenia ogólnych cech funkcjonowania domów dziecka).*

***Nowością naukową** jest kompleksowe opracowanie i próba obiektywnej analizy problemu funkcjonowania domów dziecka na tym terenie we wspomnianym okresie; włączanie nowych dokumentów archiwalnych do obiegu naukowego.*

***Wnioski.** Skutki przedłużających się starć zbrojnych między przedstawicielami różnych ukraińskich sił politycznych, rosyjską Białogwardią a bolszewikami spowodowały znaczne zniszczenia i ofiary wśród ludności cywilnej. Jak każda wojna, ta wywołała wzrost liczby osieroconych dzieci, które będąc na ulicy, stały się problemem wymagającym rozwiązania. Bezdomność dzieci miała szereg negatywnych konsekwencji, w tym wzrost sytuacji kryminogennej. Tworzenie i funkcjonowanie domów dziecka powinno stać się jednym ze sposobów rozwiązania problemu. Jednak analiza stanu tych instytucji tylko w jednym regionie, na Wołyniu, potwierdza opinię, że rząd sowiecki w latach 20. XX wieku nie był w stanie rozwiązać problemu utrzymania i zapewnienia wysokiej jakości warunków życia znacznej liczbie sierot. Jedną z głównych przyczyn tej sytuacji jest niedofinansowanie. Na wpeł zrujnowane budynki bez ogrzewania, urządzeń sanitarnych, liczba łóżek nieadekwatna do liczby dzieci, brak odzieży i obuwia – typowe warunki przebywania dzieci pod opieką władz*

sowieckich w określonym okresie. Konsekwencjami przebywania w takich warunkach były – choroby weneryczne, wszawica, świerzb, gruźlica – to niepełna lista chorób "dziecięcych". Ale dla władz ważniejszym zadaniem nie było rozwiązywanie tych problemów, ale obowiązek prowadzenia pracy politycznej i wychowawczej wśród wychowanków i pracowników domów dziecka.

Słowa kluczowe: *dom dziecka; Wołyń; rząd radziecki; akt egzaminacyjny; uczniowie; kadra nauczycielska.*

Статтю надіслано до редколегії 19.12.2022 р.
Статтю рекомендовано до друку 24.02.2023 р.